

“ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O‘RGANISH MASALALARI”

mauzusidagi 69-ilmiy xalqaro konferensiya materiallari

ALISHER NAVOIY TOSHBOSMA DEVONLARIDA DEBOCHA VA KOLOFON MATNLARI

Dilnoza Rustamova

O‘zR FA Davlat adabiyot muzeyi tayanch doktoranti.

E-mail: dilnozashahriyor@gmail.com

Annotatsiya: *Maqolada Alisher Navoiy toshbosma devonlaridagi debocha va xotimalar haqida batafsil ma’lumot berilgan. Devonlardagi o‘zga xosliklarga to‘xtalangan.*

Kalit so‘zlar: *toshbosma, debocha, kolofon, sa’j, kitobat san’ati.*

Аннотация: *В статье представлена подробная информация о предисловиях и окончаниях в литографских кабинетах Алишера Навои. Обсуждаются особенности девона.*

Ключевые слова: *литография, предисловие, колофон, простирание, книжное искусство.*

Abstract: *The article provides detailed information about the prefaces and endings in Alisher Navoi's lithographic offices. The special characteristics of the Devonian are discussed.*

Key words: *lithography, preface, colophon, prostration, book art.*

Navoiy lirik merosini tashkil etuvchi “Xazoyin ul-maoniy” kulliyotining toshbosma devonlar ichida nisbatan mukammali hijriy 1299-yil, milodiy 1881-1882-yillari Xivada nashr etilgan “Chahor devon”dir. Kulliyot xon topshirig‘i bilan xattot Ibrohim Sulton Eroniy tomonidan Komil Xorazmiy noshirligida Muhammad Rahimxon II matbaasida chop etilgan. “Chahor devon” toshbosma kitoblarning takrorlanmas nusxasi hisoblanadi.[1] Zero, “Xazoyin-ul-maoniy”ning bir kitobga jamlangan bunday to‘liq holdagi ikkinchi bir nashrini uchratmadik. Ammo Sharqshunoslik instituti asosiy fondida aynan shu devonlarning (“Favoyid-ul-kibar”dan tashqari) alohida kitob holdagi 1881-1882-yilgi nashrlari ham mavjud.[2] Har ikki nusxaning “G‘aroyib-us-sig‘ar” devoni maxsus debocha bilan yakunlangan. “Navodir-ush-shabob” va “Badoye-ul-vasat”da esa birinchi devondagi debochani ba’zi o‘rinlari tushirib qoldirilgan holda, ammo matniy o‘zgarishsiz takrorlangan.

O‘zbek adabiyotida debochalarning yetuk namunasi Alisher Navoiy asarlariga yozilgan bo‘lsa, keyingi davr ijodkorlarida ta’sirlanish va unga ergashish holatlari kuzatiladi...

Matnshunos M.Hakimov debochaga shunday ta’rif beradi: “Kulliyot, devon, bayoz, majmua va shu kabi kitob (asar)larga muallifning o‘zi yoki kotib tomonidan yozilgan muqaddima.[5.89] “Chahor devon”da esa muallif debochasidan tashqari kotibning emas, balki uchinchi bir shaxsning – shoir va xattot Komil Xorazmiyning debochasi ham mavjud. Ma’lumki, “G‘aroyib-us-sig‘ar” uchun Navoiyning o‘zi debocha yozgan. Shu sabab Komil Xorazmiyga tegishli muqaddima asar oxirida kelgan. Ikkinchi devonning ham yakunidan o‘rin olishida esa, bizningcha, shoir ijodiga ehtirom

“ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O‘RGANISH MASALALARI”

mauzusidagi 69-ilmiy xalqaro konferensiya materiallari

bilan undan keyin kelganligi ehtimoldan xoli emas. E’tiborli jihati, matnda o‘g‘uz lahjasining ayrim elementlari ham uchraydi.

Har ikkala devonda ham debocha Allohga hamd, payg‘ambarga na’t, kitobning chop etilishida da’vat va xayriyat ko‘rsatgan Muhammad Rahmixon II ga madh uzvida davom etadi. Fasohat va balog‘at bilan kitob tahririni amalga oshirgan Muhammadrasul mirzaboshining nomi ham alqab tilga olingan.

Xiva xoni Abulg‘ozi Sayyid Muhammad Bahodirxonga yusufliqo, adolat peshvosi, mutolaani sevuvchi deya ta’rif beriladi. Qayerdagi bayt ko‘rsa, uning sharhini keltirishini, parokanda ash‘orlarni jam‘ qilib, Xurshid matbaasida nashr qildirganini uning alohida fazilati sifatida ko‘rsatiladi.

Debocha nasrda yozilgan va bir qancha o‘rinlarda sa’j san’atidan ham foydalanilgan: سرهدی جمالینینگ پردهسی احدی تمثالینینگ کردهسی (Sarmadi jamolining pardasi, ahdi timsolining kardasi). Matn sof nasriy usulda bitilmagan. Xon ta’riflarini keltirish, unga ezgu istaklarni izhor qilish esa to‘rtliklarda aks etgan:

تا خسرو خاورغا طلوع اولغوسیدور
انوار یلا یر یوزینی تولدور غوسیدور.
بول شاه جهان اهلینغا فیروزی یلا
تا یر بیلا کوک بیناسینینگ
بولغوسیدور.

To Xisravi xovarg‘a tulu’ o‘lg‘usidur,
Anvor ila yer yuzini to‘ldurg‘usidur,
Bul shohi jahon ahlig‘a Feruzi ila,
To yer bila ko‘k binosining
bo‘lg‘usidur.

تا دهر دورور تخت وزه جاهینک بولغای
بارچه یشینکا خدا پاناھینک بولغای
خصمینگه همیشه چهره غمدین ساریغ
بارآم یولینگره خاکراھینک بولغای.

To dahr durur taxt uza johing bo‘lg‘ay,
Barcha ishingga Xudo panohing
bo‘lg‘ay,
Xasmingg‘a hamisha chehra g‘amdin
sorig‘,

حقدین تیلارام شاه جهان عمری درآز
بولسون ینا کامی بیلا قیلسون تک تآز.
محمود بولوب طالع فیروزی ولیک
خصمیغه مدام هچ چون موی ایاذز.

Bodom yo‘lingda xoki rahlig‘
bo‘lg‘ay.
Haqdin tilaram shohi jahon umri
daroz,

Bo‘lsun yana komi bila qilsun teku toz,
Mahmud bo‘lub tole’ feruzi valek,
Xasmig‘a mudom hech chun mo‘yi
Ayoz.

She’rda talmeh san’atidan foydalanib, mag‘rib shohi Xusrav va Mahmud G‘aznaviy kabi tarixiy shaxslar tilga olinadi. G‘aznaviyning sadoqatli mulozimi Ayoz orqali xonning atrofidagi yaqinlariga ham yuksak baho beriladi. Mahmud va Ayoz

“ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O‘RGANISH MASALALARI”

mavzusidagi 69-ilmiy xalqaro konferensiya materiallari

obrazlari mumtoz adabiyotda Jaloliddin Rumi “Masnaviyi ma’naviy”ning oltinchi daftaridagi hikoyatlarning asosiy qahramonlaridan biri sifatida va XV-XVI asr Hirot adabiy muhiti vakili Faxruddin Ali Safiy Koshifiyning “Manzumayi Mahmud va Ayozi” (Mahmud va Ayozi haqida she’riy dostoni) da ham kelgan.

Navoiyning toshbosma devonlariga maxsus debocha bilan birga kotiblar tomonidan nasriy va she’riy xotimalar ham yozilgan. Ularning asosiy qismini kitob yakunlangan sanasi, kotibi va homiy haqida ma’lumot beruvchi qisqa hajmli nasriy kolofonlar tashkil qilsa, 237, 248, 306, 872-raqamli toshbosma devonlarda kengroq matnlar o‘rin olgan.

An’anaviy kitobat ishining xos jihatlaridan biri kolofon matnining uchburchak shakliga joylashtirilishidir. Ko‘p hollarda esa nazmdagi matn ikki ustunga tizilib, o‘rtaga ikki chizikli jadval tortilar edi. Bunday xotima Shohmurod kotib tomonidan 1893-yilda ko‘chirilgan 306-raqamli toshbosmada ham uchraydi. Uning bu xususiyati qo‘lyozma asarlarni eslatadi.

Kolofon matnining she’riy tarzda berilishi ham xattotlar tomonidan an’ana hisoblangan. Xususan, Navoiyning “Lison ut-tayr” asarini ko‘chirgan Muhammad Yusuf Rojii ham kitob xotimasiga o‘zining o‘ttiz baytli she’rini ilova qilgan. [3.128-129]

طبع دین تابتی حلا زبیا
عاقبات بولری بخت راهنمون
راقم امیدى موندین اجرو ثواب
حاجی میر عارف ایبن حاخی محماد بای
بارچا سین بی تعلل اول بردی
جمع ایدی اندا رافت و شفقت
خیرو ایحسانغا دایما قایم
اوقوغان اپل دعاده قیلسون یاد
سورسا هر کیمسا اوچوڈ اون بیردینگ.

شکرالله بو شاهر رعنا
سعی لار کورگوز وب نیچا تونو کون
تا تمام ولدی وشبو خوب کتاب
لیک مونگا معین اول خوش می
هر خراجات کیم بولوب ایردی
چونکی ایردی جوان باهیمنت
خلق نفعینی کوزلاگان دایم
کاتیبدوور کمینا شاهموراد
سال طبعیغا نوایینی مینگ

Yuqorida tavsiflari keltirilgan 1319/1901-yilda chop etilgan 237 va 248-raqamli toshbosma devonlarda ham ayni shu she’riy matn noshir va kotiblari ismi o‘zgargan holatda keladi. Ularning nisbatan avvalgisi 1893-yilgi nusxa bo‘lgani sabab matni Shohmurod kotib tuzgan deyish mumkin. Qolaversa, A.Murodovning keltirishicha, xattotning badiiy ijoddan ham birmuncha xabari bo‘lgan: “... ko‘chirish bilan o‘sha davrda kun kechirib bo‘lmas edi. U to‘quvchilarga tig‘, tarak yasab berar edi. Shuning uchun bo‘lsa kerak, ko‘chirgan qo‘lyozmalariga “Tig‘band”, “Shohimurod tig‘nabdiy” deb imzo qo‘yar edi. Ba’zan shu taxallus bilan she’r ham yozar edi.” [4.148] Umuman,

“ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O‘RGANISH MASALALARI”

mavzusidagi 69-ilmiy xalqaro konferensiya materiallari

uning xizmati singgan har bir nashrda alohidalik mavjud. Xususan, kotib 1306/1888-yilda Laxtin matbaasi uchun ko‘chirgan Toshkentdagi dastlabki 872-raqamli toshbosma nusxa ham nasriy xotima bilan yakunlagan. Kolofon qismining boshqa devonlardagi sodda matnlardan farqi o‘z davrining xattotlik faoliyatiga tanqidiy yondashuv mavjudligidir. Bu odatdagi ikki yoki uch jumladan iborat xotimalardan jiddiy farqlanishini anglatadi.

آخون دانیش قرینو دوستان زکاوت آینلاریغا معلوم و مفهوم اولغایکیم دیوان امیر نوایی کیم ترکی اصطلاحیدا مرتبدور. شول جهتدین ترکی اهلایغا مرغوب و انینگ قراعتیغا اطفاللار تالیلیغی حددین افزوندور اما کثر اوقات قاعدا شعردین خاریج و معنیدین بیخبر کیشیلار بول نسخنی کتاباتیغا شغل کورگوزگان سببیدین نسخلارنینگ اکثریدا غلط و سهو و خطا واقع بولوب ختی اوقوب بولمايدورغان درجه سیغا یتیشوب ایدی و اگر احياناً بیراز نسخا درستراق موجود بولسا قیمت بها یلا متعسر بولور ایدی. اما الحمدلله اوشبو زمان سعادت نشان داوان میهننت اقتراندا اول عمده تجار حاجی حرمین اوزایرمکی و مدینه معظین اعنی عبدالملک بای فقیردین استیدعا قیلدیکیم دیوانلار جواب امیر نوایینی نسخهسین حدالامگن تصحیحلاب چاپ قیلدورولسا مصحح نسخه کثرت تاپیب ارزان بها یلا بیع و ثرا بولسا عامتا طالبلاریغه منفعت بولوب وخیر النس مین یتفع الناس مضمونی ایلا بزگا هتم نظیره یتسا کیراک دیب بس اول کرامی القدینینگ حسب ال امریغا موافق بولیشنی اهتامیغه سعی و کشش کورگوزدوم.

Shohmurod kotib ta’kidlaganidek, Alisher Navoiyning XIX asrda ko‘chirilgan asarida ko‘plab xatolarga yo‘l qo‘yilgan. Oqibatda, bu davr manbalarining sahligiga putur yetgan. Kitobning yaratilishidan maqsad ham toliblarga uning matni to‘g‘ri va bahosi arzon holda yetkazish bo‘lgan.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Alisher Navoiy. “Chahor devon”. №10293. O‘zR FASHI asosiy fondi.
2. Alisher Navoiy. “G‘aroyib-us-sig‘ar”. №18. O‘zR FASHI asosiy fondi.
3. O‘zR FA ShI qo‘lyozmalar fondi, inv 7346. – B.128 a-129 a.
4. Murodov A. O‘rta Osiyo xattotlik san’ati tarixidan. -T.:Fan, 1971. -148 b.
5. Hakimov M. Sharq manbashunosligi lug‘ati. – T.: Davr Press. NMU .2013. 89 b.